

Jak se mají polní ptáci v Česku?

Zdeněk Vermouzek, Jiří Reif, Martin Šálek

Polní ptáci jsou na tom špatně a čím dál hůř. Z druhů dříve běžných až nejběžnějších se stávají vzácné až ohrožené. O některé jsme už přišli, o další dost možná přijdeme v dohledné době. To není žádný nový objev. To říkají populační křivky a odborné studie již bezmála dvě desítky let. A ubývání ptáků vidí i veřejnost

bez odborných článků a statistik. Starší myslivci nostalgicky vzpomínají na všudypřítomné koroptve a sýčka. Kdysi nejběžnější sovu, už zná jen pár obyvatel několika vesnic v severozápadních Čechách. Chocholouši prakticky vyhynuli v Čechách a poslední zbytky zůstávají na jižní Moravě.

Ptáci hnízdící přímo v lánech, jako například čejka chocholatá, začínají hnízdit na holé půdě, na kterou ovšem záhy vjedou zemědělské stroje a snůšky zničí. Dobrým řešením je v tomto případě cílený dotační program (AEKO Ochrana čejky chocholaté), díky kterému se daří alespoň některá hnízda zachránit. Foto Ivan Dudáček

Můžeme smutně koukat, jak nám přírodní rozmanitost kulturní krajiny mizí pod ruka-ma, můžeme sedět v hospodě a nadávat, anebo můžeme hledat příčiny a snažit se o nápravu, dokud ještě není úplně pozdě. Pojdme se tedy podívat, co o příčinách ne-utěšeného stavu biodiverzity polní krajiny víme.

Především víme, že ptáci jsou dobrými in-dikátory přírodní rozmanitosti rozsáhlých území, jako jsou státy nebo kontinenty. Na rozdíl od většiny ostatních skupin zvířat či rostlin jsou ptáci nápadní, jejich přítom-nost se snadno zjišťuje, jednotlivé druhy určujeme přímo v terénu a navíc existuje mnoho lidí, amatérských ornitologů, kteří ptáky dobře znají, a svojí dobrovolnou pra-cí umožňují fungování dlouhodobých moni-torovacích projektů. V Česku běží Jednot-ný program sčítání ptáků (JPSP) od roku 1981 (kvůli změně metodiky po prvním roce zpracováváme data až od roku 1982) jako nejstarší podobný program v zemích bý-valého východního bloku. Od roku 2018 na něj navazuje na digitálních technologi-ích založené Liniové sčítání druhů (LSD). Oba tyto programy vede a výsledky z nich zpracovává Česká společnost ornitolo-gická. Mezi hlavní výstupy patří Indikátor ptáků zemědělské krajiny, který bývá v po-sledních letech spolu s dalšími indikátory běžných druhů ptáků publikován ve Zprá-vě o životním prostředí vydávané Minister-stvem životního prostředí.

Co říká hlavní indikátor?

Pohled na indikátor ukazuje neradost-nou situaci celkového úbytku ptáků ze-mědělské krajiny o plnou třetinu v roce 2017 oproti roku 1982. Některé druhy jsou na tom ještě hůře a do indikátoru buďto vůbec nemohly být zařazeny, protože již nesplňují předpoklad běžného druhu (na-příklad výše zmíněný chocholouš), anebo vykazují úbytek sahající až pod desetinu výchozí populace. Navíc můžeme důvodně předpokládat, že populace těchto druhů se zmenšovaly již před rokem 1982, tak-že nyní v krajině potkáváme jen napros-tý zlomek původních počtů těchto druhů. Příkladem může být koroptev, čejka nebo i skřivan polní (úbytek o 97 %, 82 % a 50 % oproti roku 1982).

Jméno chocholouše „obecný“ je posledním dokladem dřívější hojnosti tohoto dnes kriticky ohroženého druhu. Foto Ivan Dudáček

Otevřené plochy s dostatkem žížal a velkého hmyzu – sýččí potravu – jsou nyní stejně vzácné, jako naše dříve nejběžnější sova. Foto Ivan Dudáček

Vícedruhové indikátory, jako je Indikátor ptá-ků zemědělské krajiny, jsou, přes svoji snad-nou srozumitelnost a názornost, vždy ovliv-něny výběrem druhů, které do nich zařadíme. Má proto smysl, podívat se na skutečnost hlouběji a pokusit se nalézt další souvislos-ti. Vezmeme-li v úvahu šířku ekologické niky, zjišťujeme, že druhy bez vyhraněných náro-ků na prostředí, které nazýváme generalisty,

celkově přibývají, kdežto specialisté, vyža-dující svůj specifický typ prostředí, ubývají. Tohle tvrzení platí obecně, ovšem v otevře-né, zemědělské krajině obzvlášť — u druhů striktně vázaných na zemědělskou krajinu je pokles nejvýraznější ze všech srovnáva-ných skupin. Znamená to tedy, že se jednak naše přírodní prostředí homogenizuje, vzni-ká jakási univerzální krajina obývaná stá-

Snad žádný ptačí druh nesymbolizuje úbytek přírodní rozmanitosti zemědělské krajiny tak, jako koroptev. Před 100 lety se lovila v milionových počtech ročně (!), nyní odhadujeme v celém státě jen nanejvýš 20 tisíc párů. Foto Ivan Dudáček

Skřivanci (skřivan polní), odvěký symbol jara a radosti, pomalu mizejí z oblohy nad poli a loukami. Zvládneme změnu hospodaření dřív, než budou následovat své příbuzné chocholouše do červené knihy? Foto Ivan Dudáček

le stejnými druhy, které v ní zvládají přežít, jednak množství druhů, které dokážou přežít v takto homogenizované otevřené krajině je minimální. Za zmínku stojí i to, že podobně varovné trendy nezaznamenáváme u lesních druhů, u sídelních pak jen u těch, které jsou na lidská sídla vázány výlučně. Určitý vliv mohou mít klimatické změny, projevující se u nás celkovým nárůstem teplot. A skutečně pozorujeme, že druhů „severských“, chladnomilných, u nás ubývá, zatímco teplomilnější druhy vykazují celkově stabilní početnost. Vliv klimatu je však v porovnání s krajinnými změnami neporovnatelně slabší.

Kvetoucí biopásy tvoří ve spojení s vzrostlými dřevinami i drobnějšími keři ideální refugia volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin v kulturní krajině. Ptákům poskytují potravu i potřebný úkryt. Foto Václav Zámečník.

Rozhoduje intenzita zemědělského hospodaření v krajině

Souvislost pozorovaných trendů se způsobem hospodaření v krajině můžeme dnes považovat za prokázanou. Mechanismy vzájemného působení byly předmětem řady vědeckých studií na různé prostorové úrovni, od jednotlivých lokalit po celé kontinenty. Základním ukazatelem, proti němuž můžeme početnost ptáků vynést, je intenzita zemědělského hospodaření měřená výší výnosů pěstovaných plodin. Zatímco intenzita zemědělské výroby prudce stoupá (například hektarové výnosy pšenice a kukuřice vzrostly od 50. let 20. sto-

letí 2,5 x, resp. 4 x), početnost polních ptáků vykazuje setrvalý pokles. Zajímavý je z tohoto pohledu vývoj v 90. letech 20. století, kdy došlo po sametové revoluci k prudkému propadu intenzity zemědělství, na což ptačí populace reagovaly nárůstem. Jakmile se s nástupem dotací do zemědělství začala intenzita zvyšovat, ptáci reagovali prudkým úbytkem. Vyšší intenzita představuje nejen vyšší dávky umělých hnojiv (spotřeba statkových hnojiv naopak v současnosti klesá) a biocidů, tedy jedů určených k zabíjení, ale i pěstování resistantních plodin, které vyšší dávky biocidů nebo aplikaci širokospektrých herbicidů snesou, zejména pokud produkce není určena k lidské spotřebě a využívá se například pro výrobu energie (kukuřice, řepka). Výsledkem jsou rozsáhlé plochy sterilní krajiny, kde z dřívějšího přírodního bohatství může přežívat jen zlomek nejodolnějších druhů.

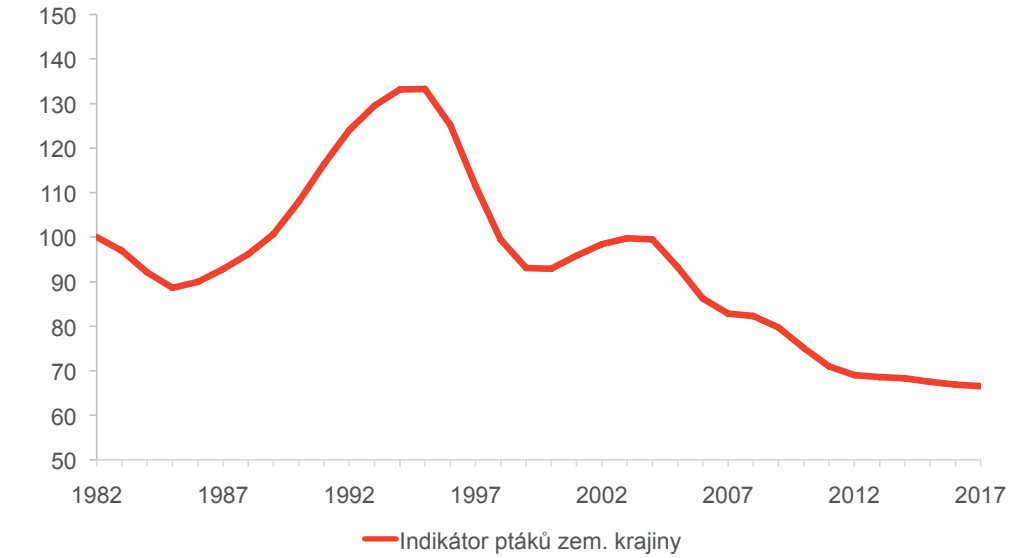
Jedním z faktorů, které s intenzitou zemědělství souvisejí, je diverzita polní krajiny samotné. Snaha o maximální výnosy s sebou nese obrovské lány oseté jednou a tou samou plodinou, bez mezí, okrajů polí, cest, křovinatých a lesnatých koridorů a jiných krajinných prvků. Česko je v Evropě absolutním rekordmanem ve velikosti půdních boků (57% orné půdy je v blocích o velikosti nad 20 ha) a sama tato skutečnost je velkou překážkou vyšší přírodní rozmanitosti. Nedávné podrobné srovnání biodiverzity několika živočišných a rostlinných skupin v úrodné oblasti Znojemska a v biogeograficky totožné navazující části Rakouska

ukázalo, že chybějící meze, cesty, okraje polí, drobné plošky při přechodu plodin, ale i výrazně větší polní bloky na české straně souvisejí s výrazně nižší druhovou pestrostí i početností ptáků, motýlů, pavouků i zajíců. U zajíců byla dokonce početnost na rakouské straně o 75 % vyšší!

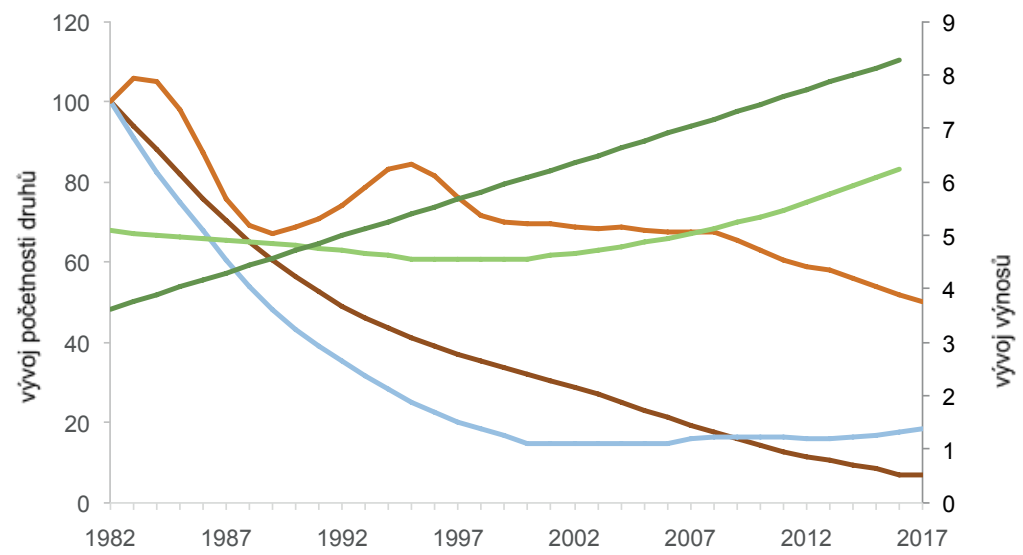
Ničení krajiny jako důsledek dotací

Velmi smutné je zjištění, že ničení dříve pestré a živé kulturní krajiny není důsledkem nějaké nevyhnutelné ekonomické nutnosti, ale že si jej objednáváme a platíme z daní prostřednictvím zemědělských dotací Společné zemědělské politiky EU. Na příkladu českých polních ptáků jsme nedávno ukázali, že rychlost úbytku jejich populací se statisticky významně zvýšila po vstupu Česka do Evropské unie, tedy poté, co do českého zemědělství začaly proudit masivní dotace nastavené Společnou zemědělskou politikou. Že se nejedná o artefakt a že dotační politika je skutečně zdaleka hlavním vysvětlujícím faktorem, dokládá, že podobný zlom v rychlosti změn nepozorujeme u lesních druhů a efekt Společné zemědělské politiky zůstává zachován i po odfiltrování vlivu změn klimatu nebo migrační strategie jednotlivých druhů. Navíc, zjištěná početnost v jednotlivých letech úzce korelovala s dosaženou mírou intenzity zemědělství v roce předcházejícím. Celkově tedy můžeme tvrdit, že Společná zemědělská politika má výrazně negativní vliv na početnost polních ptáků v Česku, a to i přes existující opatření směřující k jejímu ozelenění („greeningové“ platby). O to má Česko zatím evidentně malý zájem, protože v porovnání s ostatními evropskými státy stojí v žebříčku ozeleňování velice nízko.

V evropské ornitologické literatuře bývá střední a východní Evropa označována za těžiště evropské přírodní rozmanitosti. Zatímco plošně zaujímá Česko jen 0,78 % povrchu Evropy, hostí podle odhadů například až 3 % evropské populace zvonků a až 10 % populace strnadů obecných. Zdá se ale, že populace polních ptáků vystavujeme v Česku stejným nebezpečným vlivům, které dříve zapříčinily kolaps ptačích populací v západní Evropě. Nezměníme-li tento přístup, přestane současný pohled na střední a východní Evropu jako evropské refugium polních ptáků brzy platit.

Graf 1: Indikátor ptáků zemědělské krajiny je jedním ze základních indikátorů stavu životního prostředí. Křivka ukazuje viditelný zlom k horšímu po počátku aplikace Společné zemědělské politiky u nás po vstupu Česka do Evropské unie v roce 2004. Zdroj JPSP/ČSO

Graf 2: Vývoj početnosti tří typických druhů polní krajiny (skřivana, čejky a koroptve) a výnosy pšenice a kukuřice od roku 1982 po současnost. Zatímco populace čejek a koroptví jsou již prakticky vyčerpány, početnost skřivanů klesla od začátku 80. let na polovinu a zřetelně ukazuje negativní zlom, ke kterému došlo po aplikaci Společné zemědělské politiky. Zdroje: ptáci – JPSP/ČSO, výnosy – FAO a archivy

Rozdělením lánů k pestré krajině bez biocidů

Velkou výzvou je možnost nastavení většího množství dotačních podmínek na národní úrovni v dalším plánovacím období od roku 2020. Abychom skutečně mohli říci, že za veřejné peníze dostáváme veřejné hodnoty, tedy pestrou a bohatou živou krajinu, musíme v maximální míře podporovat návrat všech druhů pestrosti hlavně do polních agrocenóz: Velké lány je třeba rozdělit mezemi nebo biopásy, kolem cest a okrajů polí nechávat neobdělávané pruhy, podporovat střídání více plodin, zachování organické hmoty v půdě, periodické ponechávání částí orné půdy

ladem, vyséváním meziplodin a ozimů zajistit jak potravní nabídku, tak zlepšit zadržování vody, v rozsáhlých agrocenózách cíleně zakládat nové trvalé porosty křovin a dřevin, stejně jako umožnit větší flexibilitu v nastavení ideálního obhospodařování podle konkrétních podmínek lokality. Mnohem výraznější podporu bychom měli poskytovat produkci biopotravin, což je jediná cesta k odstranění biocidů nejen z vyčleněných okrajů, ale i z celé obhospodařované plochy. Nalezení optimálního nastavení dotačních podmínek bude určitě náročné, ale je to investice, která se vrátí tisícinásobně – v ekosystémových službách, které zdravá krajina poskytuje.